

КОРРУПЦИЯ БИЛАН БОҒЛИҚ ЖИНОЯТ ИШЛАРИНИ ТЕРГОВ ҚИЛИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

*Тошкент шаҳар Бектемир тумани ИИО ФМБ Тергов бўлими Суриштирув
гуруҳи суриштирувчиси, лейтенант
Латипжонов Миржавхар Акбарали ўғли*

Аннотация: *Коррупция билан боғлиқ жиноят ишларини тергов қилишнинг ўзига хос хусусиятлари, суд-тергов амалиётида ушбу турдаги жиноятларни содир этган шахсларни аниқлаш, фош этиш ҳамда жиноятнинг содир этилиш сабаблари ва унга имкон берган шарт-шароитларни аниқлаш билан боғлиқ айрим муаммолар ва уларни бартараф этиш юзасидан қонунчиликка берилган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.*

Калит сўзлар: *Коррупция, пора, тергов, жиноят, гувоҳ, гумон қилинувчи, сўроқ қилиш, жиноят иши, тергов қилиш.*

Замонавий дунёда жиноят-процессуал қонунчиликнинг мақсади нафақат жиноят содир этиш натижасида зарар кўрган шахслар ва ташкилотларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, балки давлат манфаатларини ҳимоя қилиш, яъни давлатга тажовуз қилишга қаратилган ҳатти-ҳаракатларнинг олдини олишдир. Давлат ҳокимиятига путур етказишнинг энг ёрқин мисолларидан бири коррупциядир. Шу нуқтаи назардан, коррупцияга оид ишлар бўйича жиноят ишини юритиш тартибини тартибга солишнинг аҳамияти давлат сиёсати учун катта аҳамиятга эгадир.

Ҳар қандай давлат ва жамиятда коррупцияга қарши кураш алоҳида муҳим вазифа сифатида белгиланади. Шу боис, 2022 йил 28 январидан эълон қилинган 2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида ҳам коррупцияга қарши курашиш устувор вазифа этиб белгиланди. Хусусан, Тараққиёт стратегиясида давлат бошқаруви органлари фаолияти устидан давлат назоратини амалга оширишда манфаатлар тўқнашуви вужудга келишини бартараф этиш, мазкур жараёнга кенг жамоатчиликни жалб қилиш (4-мақсад), коррупцияга мойил соҳа ва тармоқларни аниқлаш, коррупциявий омилларни бартараф этиш тизимининг самарадорлигини ошириш, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш (84-мақсад) назарда тутилди [1].

Шу боис, коррупцияга қарши курашишнинг асосий йўли бу ушбу иллатга йўл очиб бераётган омилларни ўрганиш, уларга нисбатан қонун доирасида жавобгарликнинг муқаррарлигини таъминлаш, айбдор шахсларни доирасини тўла аниқлаш, уларнинг жавобгарлик масаласини қонуний ҳал қилиш ҳисобланади. Ҳозирги кундаги суд-тергов амалиёт шуни кўрсатадики, мамлакатимизда Тергов органлари ва тезкор қидирув йўналиши бўйича тўпланган маълумотларни

бирлаштириш ва кейинчалик уларни ишлаб чиқаришда олинган натижалардан фойдаланиш коррупция билан боғлиқ жиноятларни очиш ва айблов учун далил базасини шакллантиришнинг энг самарали усули деб ҳисоблайди.

Шу боис ушбу турдаги жиноят ишларини самарали тергов қилиш мақсадида коррупция, яъни пора олиш билан боғлиқ жиноятнинг моҳияти ҳақида тушунчага эга бўлиш талаб этилади.

2017 йилда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунда коррупция шахснинг ўз мансаб ёки хизмат мавқеидан шахсий манфаатларини ёхуд ўзга шахсларнинг манфаатларини кўзлаб, моддий ёки номоддий наф олиш мақсадида қонунга хилоф равишда фойдаланиши, худди шунингдек, бундай нафни қонунга хилоф равишда тақдим этиши эканлиги белгиланган [2].

Коррупциянинг моҳияти эса мансабдор шахсларнинг порахўрлигидир, ушбу ҳолатда мансабдор шахснинг хатти-ҳаракати ҳам фаол, ҳам ифодаланиши мумкин. Таъкидлаш жоизки, коррупция нафақат мансабдор шахсга пора бериш, балки унинг коррупциявий ҳаракатларидан ҳам иборат бўлиши мумкин. Шунини тушуниш керакки, “коррупция” атамаси анъанавий бўлган бир неча турдаги жиноятларни бирлаштиради ва улар коррупция билан боғлиқ жиноятлар деб аталади.

Коррупция билан боғлиқ жиноятларга Ўзбекистон Республикасининг Жиноят қонунчилигининг 167-моддаси, 168-моддаси 3-қисми, 205-214-моддаларида назарда тутилган жиноятлар киради [3].

Юридик адабиётларда “пора” тушунчасининг таърифи бўйича баҳслар пайдо бўлганидан бери тўхтамаган. Бугунги кунда юридик фаннинг ривожланиши ва ҳолатини ҳисобга олган ҳолда “пора бериш” тушунчасининг мазмуни илмий ва амалий нуқтаи назардан маълум аҳамиятга эга.

Порахўрлик ўтган асрнинг 80-йилларнинг охиридан бошлаб коррупциянинг энг ёрқин шакллари билан бири сифатида кўриб чиқила бошланди. Шу муносабат билан илмий доираларда ушбу тушунча ва фарқга оид бир қанча қарашлар пайдо бўлди. Биринчи нуқтаи назар тарафдорлари пора бериш, пора олиш ва порахўрликда воситачилик тушунчасига киритилган ва бу ноқонуний хатти-ҳаракатлар шакллари мустақил жиноятлар, деб ҳисоблаган. Улардан баъзилари “пора” ва пора провокацияси тушунчасини киритадилар. Бу нуқтаи назар Б.В. Здравомыслов,

В.Ф. Кириченко, В.Е. Мелникова, Н.А. Стручков, М.Д. Шаргородский каби машҳур олимлар томонидан амал қилинган.

Иккинчи нуқтаи назар тарафдорлари бўлган А.А. Жижиленко,

Ю.И. Ляпунов, А.Я. Светлов пора бериш ва олиш иккита мажбурий, бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлган элемент (ҳаракат) - алоҳида мустақил жиноятлар таркибига кирмайдиган пора бериш ва олишдан иборат ягона мураккаб жиноят эканлигини таъкидладилар [4].

Бизнингча, “пора бериш ва олиш” каби алоҳида таркибли жиноятларни тенглаштириб бўлмайди. Бу жиноятлар орасида пора берувчи ва пора олувчининг ҳаракатлари, яъни объектив томон, шунингдек жиноятнинг предмети, субъектив томонлари содир этилган ҳаракатларнинг хусусиятига нисбатан бир қатор фарқлар мавжуд. Фақатгина ушбу белгиларнинг йиғиндисидан ўрганилаётган жиноят таркибини фарқлаш мумкин.

Шунга мувофиқ ва юқорида қайд этилган барча фикрларни инобатга олган ҳолда шуни айтиш керакки, порахўрлик умумий атама бўлиб, учта жиноятни қамраб олади: пора олиш, пора бериш ва порахўрликда воситачилик қилиш.

Мазкур турдаги жиноятларни аниқлаш ва фош этишда Ўзбекистон Республикасининг “Тезкор қидирув фаолияти тўғрисида”ги Қонунида қайд этилган сўров, маълумотлар тўплаш, тезкор эксперимент; тезкор кузатув; назорат остида олиш каби тезкор-қидирув тадбирларидан фойдаланиш мумкин. [5]

Ушбу ҳолатда шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, коррупция билан боғлиқ жиноятларни аниқлаш мансабдор шахсларнинг пора олишига қарши кураш кўпинча тезкор ходимларнинг хоҳиш-истаклари билан кечаётганига эътибор қаратиш лозим. Ҳар қандай ҳолатда ҳам ушбу турдаги жиноятларни аниқлаш ва очиш бўйича шахсий кўрсаткичларга эришиш тезкор ходимларнинг бундай ҳаракатлари бевосита қонун ҳужжатларини бузади ва фаол провокацион ҳаракатлар билан бирга келади.

Шу боис коррупцияга оид жиноят ишларини тергов қилаётган суриштирувчи, терговчи “порахўр” деб тахмин қилинган шахснинг шахсига оид маълумотларни атрофлича ўрганиши ва ушбу шахснинг ҳаракатларида қонун бузиш ҳолатлари ҳақиқатан мавжуд-мавжуд эмаслигини текшириши шарт. Бу бўйича суриштирувчи, терговчи келажакда олинган маълумотларга асосланиб, ходим ўтказилиши лозим бўлган тергов ва процессуал ҳаракатлар кетма-кетлиги (алгоритми)ни тузиши зарур. Шунингдек, турли тезкор тадбирларида гумон қилинувчи шахсга нисбатан ва олинган натижаларни ишончли қайд этиш, келажакда дастлабки терговнинг асосини ташкил этади.

Шу билан бирга ҳозирги кунда коррупция билан боғлиқ жиноятларни тергов қилишдаги асосий муаммолардан бири бу – тергов идораларига турли хил аралашувлар, терговнинг ҳар томонлама, тўла ва холисона олиб борилишига тўқинлик қилмоқда.

О.В.Челйшеванинг фикрича, “Терговга қаршилик - иш бўйича объектив ҳақиқатни аниқлашга тўқинлик қиладиган қасддан қилинган ҳаракатлар (ҳаракатлар тизими)” [6]. Қоида тариқасида, жиноятларни тергов қилишга қарши кураш аниқ тузилишга эга, ушбу тизим бир-бирига боғланган бир нечта элементлардан иборат. Олимларнинг фикрига кўра, биз элементларни қарама-қарши ҳаракатнинг предмети, объекти, мақсади ва мотиви, қарши ҳаракат қилиш усуллари, шунингдек, терговга қарши курашнинг вақти, жойи ва якуний натижаси сифатида киритишимиз мумкин. Кўп ҳолларда терговга қарши жиноятчининг ўзи бўлади, камдан-кам ҳолларда,

жиноятчи билан алоқаси бўлган ва терговнинг салбий натижаларидан манфаатдор бўлган шахслар қаршилик кўрсатади, жумладан уларга жиноятчининг шериклари; гувоҳлар; таъминловчи шахслар, турли жинойий ташкилотлар аъзолари; мансабдор шахслар ва натижалардан манфаатдор субъектларнинг бошқа гуруҳлар киради.

Р.С. Белкин барча усулларни қўйидагича тақсимлашни таклиф қилади:

- ахборотни ва унинг оммавий ахборот воситаларини яшириш;
- ахборот ва унинг оммавий ахборот воситаларини ўчириш;
- ахборотни ва (ёки) унинг оммавий ахборот воситаларини ниқоблаш;
- ахборотни ва (ёки) унинг оммавий ахборот воситаларини қалбакилаштириш

[7].

Маълумотни яшириш, кўпинча, ҳаракацизлик шаклида намоён бўлади, яъни шахс жиноят ишида муҳим фактларни аниқлаши мумкин бўлган ҳолатлар тўғрисида қасддан хабар бермаслигини англатади.

Маълумотни ўчириш одатда жиноят изларини ёки жиноятчининг ўзини йўқ қилишга ҳаракат қилади. Бу нафақат далил сифатида ишлатилиши мумкин бўлган маълумотларни, балки ушбу маълумотлар мавжуд бўлган оммавий ахборот воситаларини ҳам ўчиришни англатади. “Терговни енгиш усулларида бири сифатида ниқоблаш содир этилган жиноятнинг усули, айбдорнинг шахси ва объектларнинг мақсади ҳақидаги ғояни ўзгартиришга қаратилган [8] .

Кўриб чиқиладиган кейинги усул - бу сохталаштириш. Ушбу ҳаракат сохта бўлиб, улар буюмнинг турини ёки хусусиятини ўзгартириб, уни ҳақиқий нарса сифатида кўрсатишга ҳаракат қилишади. Сохталаштириш усулларида қўйидагилар киради: ҳужжатни ўчириш; унга била туриб ёлғон баёнот киритиш; сохта имзолар ва муҳрлар яратиш; шунингдек турли хил эритувчилар ёрдамида ёзувларни олиб ташлаш ва бошқалар.

Терговга қарши курашнинг аралаш усуллари саҳналаштиришни ўз ичига олади. Жиноят содир этиш - бу шахс ёки одамлар гуруҳи томонидан шу жойда содир бўлган воқеа (ҳаракат)га аниқ мос келмайдиган муҳит яратишдир. Саҳналаштиришдан асосий мақсад тергов олиб бораётганлар ўртасида нотўғри тасаввур ҳосил қилишдир.

Юқорида муҳокама қилинган турли хил усулларга қарамай, Тергов идоралари томонидан олиб бориладиган тергов амалиёти ва олиб борилган илмий изланишлар натижаларига кўра, терговни енгишга уринаётган субъектларнинг ҳаракатларини аниқлаш ва бостиришнинг ўз усулларини ишлаб чиқилди. Ушбу усуллар маълум бир асосга эга бўлган тергов ва тезкор қидирув ҳаракатларидан иборат ва улар қўйидагича:

1) воқеа содир бўлган жойни кўздан кечириш. Ушбу тергов ҳаракати салбий ҳолатларни аниқлашга ёрдам беради, яъни бу воқеа содир бўлган жойдаги вазиятга ёки жиноят механизмига мос келмайдиган ҳолатлар ёки фактларни аниқлаш, уларни зудлик билан белгиланган процессуал қоидалар асосида қайд этиш, бу эса жиноятни саҳналаштириш ва ниқоблашни аниқлашда ёрдам беради;

2) сўроқ қилиш. Сўроқнинг асосий вазифаси сўроқ қилинаётган шахсдан тўғри, ишончли маълумот олишдир. Уни ўтказишда кузатувчи далилларни тақдим этиш, гувоҳлар ва бошқа процесс иштирокчиларининг кўрсатмалари, суд экспертизаси хулосаларини тақдим этиш, аудио ёки видео файлларни эшиттириш ва бошқаларни қўллаш мумкин;

3) турли хил экспертизалар тайинлаш (хатшунослик, лингвистик, дактиласкопик, фоноскопик, суд-бухгалтерия, ҳужжатларнинг тактик-техник экспертизаси ва шу каби бошқа);

4) илгари сўроқ қилинган шахсларнинг кўрсатмаларидаги жиддий қарама-қаршилиқлар сабабини аниқлаш юзасидан юзлаштириш, таниб олиш учун кўрсатиш, кўрсатувларни ҳодиса содир бўлган жойда текшириш ва шу каби бошқа тергов ҳаракатларини ўтказиш.

Жиноятларни тергов қилишга қарши курашнинг олдини олишда, хусусан, айрим тезкор-қидирув тадбирларига катта аҳамият берилади. Улар, қоида тариқасида, терговчининг топшириғи билан амалга оширилади. Мазкур ҳолат бўйича, яъни тезкор ходимлар томонидан ўтказиладиган тезкор тадбирларда имкон қадар терговчининг ўзи ҳам иштирок этиши, келгусида далилларнинг номақбул бўлишини олдини олишга, ҳужжатларнинг процессуал жиҳатда тўғри расмийлаштирилишига ҳамда ушбу ҳолатни терговчи томонидан реал тарзда кўриб англаш, келгусида дастлабки терговнинг сифатли тарзда олиб борилишига замин яратиши мумкин.

Шу билан бирга суриштирувчи ва терговчиларга коррупция билан боғлиқ жиноят ишларини тергов қилишда қуйидаги тавсиялар берилади:

- ҳодиса шоҳиди ёки гувоҳ бўлган шахсларни зудлик билан сўроқ қилиш. Бу орқали гумон қилинувчи шахс ёки унинг яқинлари томонидан ушбу шахсларга нисбатан турли хил тазйиқ ўтказиш, кўрсатмаларини ўзгартириш, ўзига оғдириш ва шу каби ҳолатларининг олдин олинishi мумкин;

- Кўздан кечириш билан боғлиқ тегишли тергов ва процессуал ҳаракатларни ўтказиш. Турли муҳим объектларни кўздан кечириш, телефон сўхбатларини эшитиш, шахсларнинг телефон рақамларининг кириш-чиқиш қўнғироқларини, пелленгация ва деталлизация маълумотларни олиш ва ўрганиш;

- суд бухгалтерия ҳисоби маълумотларини синчковлик билан ўрганиш. Бунда Бухгалтерия маълумотлари, яъни экспертиза хулосалари, текширув далолатномаларининг фақатгина хулоса қисмигагина эмас, балки унинг тавсиф-асослантириш қисмига ҳам эътибор қаратиш, зарурат туғилган ҳолларда (хулоса ва тавсиф-асослантириш қисмида турли хил тушунмовчиликлар ёки тафовутлар бўлган тақдирда) ушбу тадқиқотни ўтказган эксперт, бухгалтер ва бошқа шахсларни гувоҳ тариқасида сўроқ қилиш, зарур ҳолларда бошқа мутахасис жалб қилган ҳолда хулоса ва далолатномаларнинг қонунийлигини ўрганиш.

Ҳуқуқ-тартибот идоралари ходимлари, жумладан тергов идоралари ушбу масалага катта эътибор қаратишлари талаб этилади. Ҳозирги кунда ахборот

технологиялари кундан-кунга ривожланаётганлигини инобатга олган ҳолда тергов идоралари ходимлари янги технологияларни жорий қилиш, ушбу ноқонуний ҳодисани йўқ қилишга ёрдам берадиган янги стратегия ва тактикаларни ишлаб чиқишлари зарур.

Юқорида келтирилган фикр-мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда коррупция билан боғлиқ жиноят ишларини тергов қилиш ва шу билан боғлиқ асосий муаммолар сифатида жиноят иши қўзғатилишидан олдин ва ундан кейинги ўтказиладиган тезкор қидирув тадбирларини ўтказиш, уларни тегишли тартибда расмийлаштириш ва ундан тергов жараёнида фойдаланиш; тергов ҳаракатлари ва процессуал ҳаракатларни белгиланган тартибда ўтказиш ва тегишли ҳужжатларни процессуал расмийлаштириш билан боғлиқ муаммоларни келтириш мумкин. Ушбу муаммоли ҳолатларни бартараф этиш мақсадида юқорида келтирилган таклиф ва тавсиялардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.01.2022 йилдаги “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПҚ-60 сонли фармони. (Электрон манзилга мурожаат қилинган сана: 2023 йил 29 сентябрь);
2. Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 3 январдаги “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги 419-сон Қонуни (Электрон манзилга мурожаат қилинган сана: 2023 йил 29 сентябрь);
3. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси Т., 2023 <https://lex.uz/acts/97664> (Электрон манзилга мурожаат қилинган сана: 2023 йил 29 сентябрь).
4. Голубенко, А.Е. Анализ судебной практики борьбы со взяточничеством // Уголовная политика: теория и практика. - 2018. - №1. - С. 105 108. (Электрон манзилга мурожаат қилинган сана: 2023 йил 29 сентябрь);
5. Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 25 декабрь кунги “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги 344-сон Қонуни <https://lex.uz/mobileact/2107763> (Электрон манзилга мурожаат қилинган сана: 2023 йил 29 сентябрь);
6. Чельшева, О.В. Криминалистика: учебник / О.В. Чельшева, К.И. Сотников, Е.В. Кузбагарова. – СПб.: СПбУ МВД России, 2017. – 839 с. (Электрон манзилга мурожаат қилинган сана: 2023 йил 29 сентябрь);
7. Белкин Р.С. Курс криминалистики: Учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по юрид. специальностям / Р.С. Белкин. – 3. изд., доп. – М.: Юнити, 2001. – 837 с. (Электрон манзилга мурожаат қилинган сана: 2023 йил 29 сентябрь);

8. Шараборин, А.В. Криминалистические приемы и средства преодоления противодействия расследованию со стороны различных участников / А.В. Шараборин. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2021. – № 53 (395). – С. 129-132. – URL: <https://moluch.ru/archive/395/87403/> (Электрон манзилга мурожаат қилинган сана: 2023 йил 29 сентябрь).